

ИСКЪТ ПО ЧЛЕН 534 ОТ ТЪРГОВСКИЯ ЗАКОН

Георги Павлов

THE APPLICATION OF ARTICLE 534 OF THE COMMERCIAL LAW

Georgi Pavlov

Abstract: Article 534 of the Commercial Act regulates the claim for unjust enrichment in the law on bills of exchange. The prerequisites of the claim under Art. 534 of the Commerce Act are: formal bills of exchange, promissory notes or checks; terminated direct and regress rights of the creditor; enriching the issuer and payer of the billing effect caused by the loss of direct.

Key words: the claim for unjust enrichment; the bill of exchange; bill of exchange, promissory note or check; direct and regressive bills of exchange; enriching the issuer and payer of the billing effect; impoverishment of the creditor; claim under Art. 534 of the Commerce Act.

Правната уредба на иска за менителнично неоснователно обогатяване в българското търговско право е преминала през три периода на своето историческо развитие.

За първи път вземането за менителнично неоснователно обогатяване е регламентирано в чл. 619 и в чл. 646 ТЗ (отм.). Съгласно разпоредбата на чл. 619, ал. 1 ТЗ (отм.), когато задълженията по менителницата на издателя или на приемателя се погасяват вследствие на просрочие или вследствие на пропускане да се извършат необходимите действия за запазване правото по менителницата, издателят и приемателят продължават да бъдат задължени по отношение към приносителя по обикновен ред, ако само са се обогатили в негова вреда. Този иск не може да бъде повдигнат срещу джирантите, задълженията на които по менителничното право са погасени – чл. 619, ал. 2 ТЗ (отм.). Приносителят на чек, който не иска заплащането му в означения

срок, губи своето право срещу джирантите; той губи правото си и срещу издателя, и то дотолкова, доколкото вследствие на непредявлението за заплащане последният е претърпял загуби по вина на платеца – чл. 646 ТЗ (отм.)¹.

След отмяната на Търговския закон през 1951 г. материята е уредена в общия граждански закон – в чл. 421 ЗЗД. Според ал. 1, когато приносителят на запис на заповед или менителница е изгубил исковете по тия документи поради давност или поради пропускане да се извършат необходимите действия за запазване на правата по тях, той може да иска от издателя или от платеца сумата, с която те са се обогатили в негова вреда. Искът се погасява с тригодишна давност, откакто са изгубени исковете по записа на заповед и менителницата – ал. 2. Разпоредбата на чл. 421 ЗЗД се прилагала и по отношение на чека за заповед и чека на приносител, но не и по отношение на поименния чек – чл. 435 ЗЗД (отм.)².

¹ Законодателят е възприел германския модел на правната уредба на вземането за менителничното неоснователно обогатяване, реципирайки разрешението на Унгарския менителничен закон. Според чл. 90 от **Унгарския менителничен закон от 05.06.1876 г.**: „ако менителничното задължение на издателя на менителницата, или на акцептанта, се погаси по давност или поради пропускане да се извършат необходимите за запазване на правото по менителницата действия, казаните остават задължени пред приносителя на менителницата на общо основание и само дотолкова, доколкото са се обогатили с претърпяната от него загуба. Такъв иск не може да се заведе против джирантите, менителничното задължение на които е погасено“. Съгласно чл. 83 от **Менителничния закон за Германската империя (Wechselordnung) от 05.06.1869 г.**: „ако менителничното задължение на издателя или на акцептанта е погасено по давност, или поради това, че е пропуснато да се извършат предписаните от закона за запазване на менителничното право действия, същите остават задължени на приносителя на менителницата само дотолкова, доколкото биха се обогатили с неговата загуба. Такъв иск не може да се заяви против джиранта, менителничното задължение на когото е погасено“.

² **Калайджиев, А.** Чекът в българското право. С.: Сиби, 1992, с. 293.

С влизане в сила на Глава тридесета „Менителница“ на Търговския закон – 01.11.1996 г., искът за менителничното неоснователно обогатяване получава своята нормативна уредба в чл. 534 ТЗ. Съгласно чл. 534, ал. 1 ТЗ, когато приносителят на менителница, запис на заповед или чек изгуби исковите по тях поради давност или неизвършване на необходимите действия за запазване на правата по тях, той може да иска от издателя или платеца сумата, с която те са се обогатили в негова вреда. Искът се погасява с тригодишна давност, която започва да тече от деня на изгубване на исковите по менителницата, записа на заповед или чека – чл. 534, ал. 2 ТЗ.

Вземането за неоснователно обогатяване е регулирано в законодателствата на редица държави, принадлежащи към германския менителничноправен кръг³. Държавите от френската менителнична система не уреждат иска за менителнично неоснователно обогатяване. Претенцията за неоснователно обогатяване е непозната на менителничното право на страните от англо-американския правен кръг.

Вземането за менителнично неоснователно обогатяване не е предмет на правната уредба на Еднообразния закон за менителниците и записите на заповед и Еднообразния закон за чекове⁴. На проведеното на 24.05.1930 г. деветнадесето заседание на Женевската конференция делегатите в нея след кратки дебати приемат, че ис-

кът за неоснователно обогатяване в менителничното право не следва да се регулира от разпоредбите на женевските конвенции а от вътрешното право на страните участнички, с оглед различията в законодателния подход на националните правни системи към този въпрос⁵.

В чл. 15 от Приложение II към Конвенцията относно Еднообразния закон за менителниците и записите на заповед е предвидено, че всяка една от високодоговарящите страни е свободна да реши, че в случай на загубване на правата или погасяването по давност на нейната територия ще съществува един иск срещу издателя, който не е осигурил покритие, или срещу един издател или един джирант, който се е обогатил несправедливо; същата възможност съществува в случай на погасяване по давност, що се отнася до приемателя, който е получил покритие или се е обогатил несправедливо.

Чл. 25 от Приложение II към Конвенцията относно еднообразния закон за чекове урежда правото на всяка една от високодоговарящите страни да реши, че в случай на загубване на правата или на давност на нейната територия да остане един иск против издателя, който не е имал покритие, или срещу един издател, или един джирант, който биха се обогатили несправедливо.

Конвенцията на ООН за международните менителници и международните записи на заповед, приета от Общото събрание на ООН с резолюция

³ Искът за неоснователно обогатяване в менителничното право е уреден в чл. 89 от **Германския менителничен закон (Wechselgesetz) от 21.06.1933 г.** Според чл. 89 ГМЗ, когато приносителят на менителница и запис на заповед изгуби исковите по тях поради давност или неизвършване на необходимите действия за запазване на правата по тях, той може да иска от издателя или платеца сумата, с която те са се обогатили в негова вреда. Вземането за менителнично неоснователно обогатяване е регулирано от полското законодателство. Член 76 от **Полския менителничен закон от 11.05.1936 г. (Ustawa z dnia 28 kwietnia 1936. Prawo wekselowe)** урежда правото на приносителя на менителница и запис на заповед, изгубил исковите по тях поради давност или неизвършване на необходимите действия за запазване на правата по тях, да иска от издателя или платеца сумата, с която те са се обогатили в негова вреда. Искът се погасява с тригодишна давност, която започва да тече от деня на изгубване на исковите по менителницата или записа на заповед.

⁴ Проведената през 1930 г. Женевска конференция приема Конвенция относно еднообразния закон за менителниците и записите на заповед от 07.06.1930 г., в сила от 01.01.1934 г.; Конвенция, предназначена да уреди някои стълкновения на закони в областта на менителницата и записа на заповед от 07.06.1930 г., в сила от 01.01.1934 г.; Конвенция за облагане с гербов налог на менителниците; Конвенция относно еднообразен закон за чекове от 19.03.1931 г., в сила от 01.01.1934 г.; Конвенция, предназначена да уреди някои стълкновения на законите в областта на чека от 19.03.1931 г., в сила от 01.01.1934 г. Приложение I на Конвенцията относно еднообразния закон за менителницата и записа на заповед, представлява Еднообразния закон за менителниците и записите на заповед, съдържащ седемдесет и осем разпоредби. Приложение I на Конвенцията относно Еднообразния закон за чекове представлява Еднообразен закон за чекове с петдесет седем разпоредби. България не е страна по Женевските конвенции. България е била поканена от Генералния секретар на ООН да вземе участие в работата на конференцията. Пълномощният представител на България в Берн Д. Минков е бил упълномощен за участва в работата на конференцията, но без право да подписва актовете ѝ. На 22.05.1930 г. пълномощният представител на България в Берн е уведомял конференцията, че няма да вземе участие в работата ѝ.

⁵ **Мошенский, С.** Вексель. Базовые концепции. Киев–Ровно: Планета-Друк, 2007, с. 476–471.

А/РЕС/43/165 от 09.12.1988 г., не съдържа уредба на вземането за менителничното неоснователно обогатяване.

Правото по чл. 534 ТЗ е проявление на принципа на справедливостта в областта на менителничното право. Чрез иска по чл. 534 ТЗ се възстановява балансът между абстрактния и формалния характер на менителничните сделки и кратката менителнична давност, от една страна, и нееквивалентното имуществено разместване във вреда на легитимирания приносител в резултат на преюдициране и прескрибиране на менителницата, запис на заповед и чека, от друга. Искът по чл. 534 ТЗ има компенсационен характер, тъй като целта му е да компенсира приносителя на менителничния ефект за разходите, направени за придобиването на ценната книга⁶.

Искът по чл. 534 ТЗ е **sui generis менителничен** иск, който съдържа менителнично-правни и квазиконтрактни компоненти.

Фактическият състав на правото по чл. 534 ТЗ включва следните легално определени елементи: 1. Действителен от формална страна менителничен ефект; 2. Държане на ценната книга; 3. Прескрибиране и/или преюдициране на правата по ценната книга; 4. Обогатяване на издателя; 5. Обедняване на приносителя за сметка на обогатяването; 6. Причинна връзка между прескрибирането и/или преюдицирането на правата по ценната книга, от една страна, и обедняването, от друга⁷.

1. Менителница, запис на заповед и чек, които отговарят на законовите изискванията за форма и съдържание.

Наличието на действителен с оглед формата и съдържанието си менителничен ефект е предпоставка за възникване на вземането по чл. 534 ТЗ.

Менителницата, записът на заповед и чекът имат двойствено битие – на ценни книги и на сделки.

Менителницата, записът на заповед и чекът са частни документи, конститутивни, търговски, парични и налични ценни книги на заповед, които материализират нареждането на издателя до платеца за престиране поемателя (при менителницата) или обещанието на издателя да плати парична сума на поемателя (при запис на заповед) или волеизявлението, с което издателят овластява платеца да заплати определена парична сума на

законния приносител при предявяването на ценната книга (при чека), акцесорните на тях сделки (джиро, авал и други) и произтичащите от тях права (преки и регресни) срещу платеца, издателя, джирантите и авалистите по такъв начин, че упражняването и прехвърлянето на правата по ценната книга се осъществяват чрез предаване на документа⁸.

Менителничните ефекти освен като ценни книги могат да се разглеждат и като сделки – върху материалния носител са записани волеизявления, насочени към пораждање на права и задължения между равнопоставени субекти – издаване на ценната книга, нареждане (при менителницата и чека), респ. обещание за плащане (при запис на заповед).

Менителницата, записът на заповед и чекът имат определено от закона съдържание. Същественото съдържание на менителницата съгласно чл. 455 ТЗ включва: наименованието „менителница“, безусловно нареждане да се плати определена сума пари, името на лицето, което трябва да плати, падеж, място на плащане, името на лицето, на което или на заповедта на което трябва да се плати, дата и място на издаване, подпис на издателя.

Реквизитите на запис на заповед са: наименованието „запис на заповед“, безусловно обещание да се плати определена сума пари; падеж; място на плащането; името на лицето, на което или на заповедта на което трябва да се плати; дата и място на издаването; подпис на издателя – чл. 535 ТЗ.

Съгласно чл. 539 ТЗ всеки чек трябва да съдържа: наименованието „чек“, безусловно нареждане да се плати определена сума пари, името на лицето, което трябва да плати, деня и мястото на издаването, мястото на плащането, подписа на издателя.

Ако менителницата, записът на заповед или чекът не отговарят на изискванията на чл. 455, 535 и 539 ТЗ, приносителят няма да притежава акцесорни права и обедняването и обогатяването ще са последица на друга причина, а не на изгубването на правата върху книгата.

Грамматическото и логическото тълкуване изключва от приложното поле на чл. 534 ТЗ ректа – менителницата, ректа – запис на заповед и поименния чек.

⁶ **Хорозов, Г.** Менителничният иск за неоснователно обогатяване. // Търговско и облигационно право, №4, 2013 г., с. 51.

⁷ **Калайджиев, А.** Цит. съч., с. 295.

⁸ **Калайджиев, А.** Цит. съч., с. 26, **Калайджиев, А.** Безкасовото плащане. С.: Сиби, 1999, с. 451.

Правото по чл. 534 ТЗ има действие при чека на заповед и при чека на приносител.

2. Право на собственост (залог) върху ценната книга.

Вторият елемент от фактическия състав е притежаването на вещно право върху менителничния ефект и произтичащите от него акцесорни права.

Вземането за неоснователно обогатяване принадлежи на приносителя на менителницата, записа на заповед или чека, който е изгубил исковете си (преки и регресни) по тях поради прекрибиране или преюдициране – чл. 534 ТЗ.

Титуляр на вземането е лицето, което притежава самостоятелно право по ценната книга – собственикът и залогоприемателят.

Вземането за неоснователно обогатяване е производно на правото на собственост (залог) върху менителницата, записа на заповед или чека – чл. 534 ТЗ⁹. Издаването на менителницата, записа на заповед и чека легитимират поемателя като законен приносител на ценната книга. Поемателят придобива правото на собственост върху документа, както и произтичащите от книгата права, включително и вземането за неоснователно обогатяване по чл. 534 ТЗ.

Правото на собственост върху ценните книги на заповед се прехвърля както чрез джиро (чл. 316–317, чл. 466–474 ТЗ), така и чрез гражданско-правни способности. Собствеността върху менителницата, записа на заповед и чека се прехвърля в случаите на универсално правоприемство – наследяване, и на частно правоприемство – цесия (чл. 99–100 ЗЗД), суброгация (чл. 74 ЗЗД), принудително изпълнение (чл. 393–398 ГПК).

Прехвърлянето на собствеността на ценните книги на заповед посредством джиро и гражданско-правните способности изисква установяване на фактическа власт върху книгата¹⁰.

Вземането за неоснователно обогатяване по чл. 534 ТЗ принадлежи и на залогоприемателя на менителницата, записа на заповед и чека¹¹.

3. Преклудирание и (или) погасяване на всички акцесорни права.

Възникването на вземането по чл. 534 ТЗ се предполага, на трето място, от невъзможността приносителят да получи защита на правата си по книгата, понеже те са вече прекратени поради неизвършване на необходимите действия за запазване на правата по тях и (или) са погасени по давност.

В търговското право е установена специална давност за менителничните искове. Менителничните давностни срокове по чл. 531 ТЗ са специални по отношение на общия давностен срок по чл. 110 ЗЗД и са диференцирани според вида на задължените лица. С изтичането на **тригодишния давностен срок** по чл. 531, ал. 1 ТЗ се погасява правото на защита на приносителя с оглед на преките му права. Началният момент е падежът на менителничното задължение на главния длъжник (платецът по менителницата и издателят на записа на заповед и приравнените на тях авалисти). С **едногодишна давност** по чл. 531, ал. 2 ТЗ се погасяват регресните искове на приносителя срещу регресните длъжници – издател, поемател, джирантите и авалистите. Началният момент е денят на извършения протест или денят на падежа при наличието на уговорка „без разности“, „без протест“ или друг равнозначен израз. С **шестмесечна давност** по чл. 531, ал. 3 ТЗ се погасяват регресните искове на изпълнилия регресен длъжник срещу регресните длъжници, които са се задължили по ценната книга преди него – джирантите, поемател, издател и техните авалисти. Давността започва да тече от деня, в който джирантът е платил, или от деня, в който срещу него е бил предявен иск.

Погасителната давност при чека, с оглед качеството му на платежно средство, уредена със специална норма – чл. 561 ТЗ. Регресните искове на приносителя срещу джирантите, издателя и авалистите се погасяват в шестмесечен срок след деня на предявяване на чека или деня, в който чекът е трябвало да бъде предявен – чл. 561, ал. 1 ТЗ. Регресният иск на платилия джирант се погасява с шестмесечна давност от деня, в който е платил чека или от деня, в който срещу него е бил предявен регресен иск – чл. 561, ал. 2 ТЗ. Регресният иск на платилия авалист се погасява по давност в срока по чл. 561, ал. 2 ТЗ.

Вземането за неоснователно обогатяване по чл. 534 ТЗ предполага не само погасяване по давност на правата на приносителя на менителницата, записа на заповед и чека, но и прекратяване им поради неизвършване на необходимите действия за запазване на правата по тях – предявяване за плащане (чл. 491–495 ТЗ), протест (чл. 496–504 ТЗ), уведомяване (чл. 499 ТЗ).

Преюдицирането или прекрибирането на ефекта имат за последица погасяване на мени-

⁹ **Калайджиев, А.** Цит. съч. с. 293.

¹⁰ **Калайджиев, А.** Цит. съч., с. 134.

¹¹ **Калайджиев, А.** Цит. съч. с. 294.

телничното задължение и отпадане менителничната отговорност на длъжниците.

4. Обедняване на приносителя за сметка на обогатяването на издателя и (или) платеща.

Съществен елемент от фактическия състав на правото по чл. 534 ТЗ е наличието на обогатяване на издателя и/или платеща на менителницата, запис на заповед и чека, за сметка на обедняването на приносителя на преюдициран, респ. прескрибиран менителничен ефект.

На доктрината и практиката са познати различни теории относно критериите за определяне на наличието и на размера на обогатяването и обедняването по иска по чл. 534 ТЗ.

Първата теория, т.нар. „теория за абстрактната вреда“, разглежда имущественото разместване само с оглед на менителничните правоотношения.

Втората теория, т.нар. „валутна теория“, изследва имущественото разместване в хипотезата на чл. 534 ТЗ като функция на каузалните отношения.

В литературата е аргументирано становище, че обогатяването на издателя и/или платеща и обедняването на приносителя е последица на менителничните и на каузалните отношения¹². Това разбиране трябва да се подкрепи. В теорията и практиката е господстващо виждането за паралелното съществуване на менителничните сделки и каузалните правоотношения. Менителничните ефекти, макар и абстрактни сделки, се издават във връзка с и или по повод на каузални отношения между издателя и поемателя. Менителничният ефект се издава в интерес на кредитора, като му осигурява по-бърз и лек път за удовлетворение. Каузалното и менителничното правоотношение са в отношение на координация, а не на субординация. Кредиторът разполага с две групи права – по каузалното и по менителничното правоотношение за задоволяване на един и същ правнозначим интерес. Всяка от двете сделки – менителничната и каузалната – има своя собствена правна природа и битие. В случай на прескрибиране и преюдициране на менителничния ефект отпада само отговорността на менителничния длъжник. В хипотезата, когато издателят на ценната книга остава задължен по каузалното правоотношение, преюдицирането или прескрибирането на менителничния ефект не създава никакво обогатяване на него, респ. обедняване за приносителя, тъй като наличието на вземане, про-

изтичащо от каузалната сделка, изключва обогатяването, респ. обедняването.

Загубата на менителничните искове като следствие от преюдициране, респ. прескрибиране на менителничния ефект, трябва да бъде придружена с една правна и фактическа невъзможност за събиране по какъвто и да е начин на посочената в ефекта сума. Не може да се счете, че е налице претърпяна от приносителя поради преюдициране, респ. прескрибиране на ефекта щета, ако приносителят има възможност да претендира плащането на паричния дълг на основание каузалното правоотношение. Възможността на приносителя да води каузалния иск изключва иска по чл. 534 ТЗ. Искът по чл. 534 ТЗ съдържа предпоставката, че е единственото правно средство за удовлетворяване на приносителя.

Издателят и/или платещът на ценната книга се считат за обогатени във вреда на приносителя ако искът, произтичащ от каузалното правоотношение, е погасен по давност преди прескрибирането на прекия менителничен иск. Когато искът по каузалното правоотношение е погасен по давност след прескрибирането на книгата, имущественото разместване ще е резултат не на прескрибирането на менителничния иск, а на погасяването на иска по каузалната сделка. В последната хипотеза евентуалното обогатяване на издателя, респ. платеща за сметка на приносителя не е без основание, тъй като то е настъпило в резултат на действието на института на погасителната давност и следователно е допустимо от правния ред. Издателят, респ. платещът биха се обогатили без основание за сметка на приносителя, ако искът, произтичащ от каузалното отношение, е погасен по давност преди прескрибирането/преюдицирането на менителничния ефект, тъй като в резултат на погасяването на правата по менителничния ефект, издателят, респ. платещът без основание се обогатяват с престацията, която е получил за поемане на менителничното задължение.

Приносителят на менителничния ефект чрез иска по чл. 534 ТЗ може да претендира от издателя, респ. платеща на ценната книга не онова, което последният е бил длъжен да престира по менителничното задължение, а онова, което е получил за поемането на това задължение. Обедняването на приносителя се състои в извършването на престация, без да получи еквивалент; т.е. вредата на приносителя се изразява в това, че той е

¹² Калайджиев, А. Цит. съч., с. 295.

извършил престация, за да придобие менителничния ефект, без да може да получи удовлетворение за своето менителнично вземане. Вредата на приносителя се равнява обикновено на менителничната сума.

6. Причинна връзка между преклудирането или погасяването на правата, от една страна, и обедняването, от друга страна.

За правната релевантност на обедняването и обогатяването не е необходимо между тях да съществува пряка причинна връзка. Не е необходимо да съществува директен каузалитет между обедняването на приносителя и обогатяването на издателя или платеца поради прескрибиране или преюдициране на ефекта, защото законът не изисква съществуването на преки отношения между въпросните лица.

Отговорността на издателя и платеца не е солидарна, а разделна. В закона липсва правило, което да установява солидарността, а последната не се предполага – чл. 121, ал. 1 ЗЗД.

Обемът на отговорността на издателя и платеца е същият, както по общото правило на

чл. 59 ЗЗД – всеки отговаря само за онова, с което се е обогатил до размера на обедняването на приносителя – чл. 534, ал. 1 ТЗ.

Вземането на приносителя се погасява с тригодишна давност, която започва да тече от деня, в който всички произтичащи от чека права са преклудирани и (или) погасени – чл. 534, ал. 2 ТЗ.

БИБЛИОГРАФИЯ

Калайджиев, А. Чекът в българското право. С.: Сиби, 1992. // **Kalaydzhiev, A.** Chekat v balgarskoto pravo. S.: Sibi, 1992.

Калайджиев, А. Безкасовото плащане. С.: Сиби, 1999. // **Kalaydzhiev, A.** Bezkasovoto plashtane. S.: Sibi, 1999.

Мошенский, С. Вексель. Базовые концепции. Киев – Ровно: Планета-Друк, 2007. // **Moshenskiy, S.** Veksely. Bazove kontseptsii. Kiev–Rovno: Planeta-Druk, 2007.

Хорозов, Г. Менителничният иск за неоснователно обогатяване. // Търговско и облигационно право, № 4, 2013. // **Horozov, G.** Menitelnichniyat isk za neosnovatelno obogatyavane. // Targovsko i obligatsionno pravo, № 4, 2013.